

Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar

Vaivodes and Municipal Services Before Tanzimat

Kemal KAYA*

Öz

Tanzimat'tan önce Osmanlı şehirlerindeki belediye hizmetleri genellikle kadılık müessesesi tarafından yerine getirilmekteydi. Vakıflar ve loncalar da bu hizmetleri kısmen yerine getirmekteydiler. Tanzimat'tan önce Osmanlı idaresindeki bazı değişimler ile özellikle II. Mahmut dönemi reformları kamu yönetiminde kadıların idari fonksiyonlarını azaltmıştır. Kadıların bu alanda geri planda kalması ile oluşan boşluk taşrada voyvodalık gibi resmi görevleri üstlenen yerel güçler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Bu makalede önemli yerel güç odağı olan voyvodaların ifa ettikleri belediye hizmetlerinin nitelikleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beledi Hizmetler, Voyvoda, Kadı.

Abstract

Before the political reforms of Abdulmecid in 1839 (Tanzimat), the municipal services were being performed by kadi institutions. This was partly being done by the corporations and foundations, as well. Before this era some changes in the Ottoman administration and especially the reforms alone during the rule of the Mahmut II, reduced the administration functions of the kadıs. When the kadıs started to lose power, emptiness occurred in this area and this started to be filled with the local vaivodes in the provinces which were performing the official duties at this time. In this article, the qualities of the duties performed by the vaivodes, who were the centers of the power, were being pointed out.

Key Words: Municipal Services, Vaivode, Kadi.

Klasik Osmanlı şehrinde Batı'daki örneklerine benzer, halkın oyları ile oluşmuş bir yerel yönetim birimi olan Belediye örgütü olmamakla birlikte,

* Dr. 100. Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

atanmış yöneticilerin belediye ile ilgili bazı görevleri ifa etmekte olduğunu görebilmekteyiz¹. Tanzimat'tan önce Osmanlı taşrasındaki belediye hizmetleri, vakıflar, loncalar ve kadılık müessesesi tarafından yerine getirilmekteydi. Adı geçen kurumlar çağdaş anlamda bir yerel idari birim olmasalar bile özünde birer yerel hizmet birimleri gibi çalışmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan önceki dönemde devletin diğer yönetim birimlerinde olduğu gibi belediye idaresi de İslâmî kurallara dayanmakta ve kadı tarafından temsil edilmekteydi. Osmanlı idare tarzında temel bir mülki idare birimi olan "kaza", "kadı"nın yönetim ve yargı alanını ifade etmektedir. Merkezden atanan kadı, idarî, adlî ve beledî yetkilerin hemen tümüne sahip bir devlet memuruydu. Bu yönüyle kadı hem hâkim, hem mülki amir, hem de belediye başkanıydı. Mahkeme hâkimi olarak baktığı davalardan aldığı harçlar dışında devlet bütçesinden bir maaş almazdı. Kadı'nın tek başına bu denli değişik ve ağır görevleri yerine getirmesi imkânsız olduğundan başka unvanlar ile anılan bazı görevliler de bu hizmetlerin yerine getirilmesinde kendilerine yardım etmekteydiler. Kadı'nın yerleşim birimlerindeki belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu olan memuru muhtesib idi. Muhtesib, ihtisab ağası, esnafı denetleyen, ticari hayatın düzenini sağlamaya çalışan kişi için kullanılmaktadır². İhtisab ise çirkin ya da zararlı bir fiili yasaklamak ve iyiliği emretmek anlamındadır. Buradan da anlaşıldığı gibi iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak felsefesi Osmanlı belediye hizmetlerinin de temel mantığını oluşturmuştur³. Vergileri toplamak, esnafı denetlemek, iş yeri açma ruhsatı vermek, ihtisap gelirlerini dağıtmak, mürur tezkerelerini vermek, belediye müeyyideleri uygulamak ve kıyafet düzenini temin etmek gibi bazı görevler muhtesibin sorumluluk alanlarının başında gelmekteydiler⁴. Bu yönüyle muhtesib, bir nevi belediye zabıtası müdürü gibi çalışmaktaydı.

Bazı belediye hizmetleri de başta vakıflar olmak üzere bazı sivil örgütler tarafından yerine getirilmekteydi. Vakıflar yerleşim birimlerinde, hastane, medrese, han, hamam, çeşme, köprü gibi eğitim, kültür, sağlık ve sosyal yardım tesisleri inşa ederken birer meslek kuruluşu olan loncalar da çarşı ve pazarların düzen, temizlik ve aydınlatma gereksinimlerini temin etmekteydiler. Şehremini, şehir naibi, voyvoda, ayan, şehir kethüdası, köy kethüdası ve çöplük subaşı gibi memurlar da bazı belediye hizmetlerinin ifasına memurlardı. Büyük kentlerde bu görevleri ayan, voyvoda veya şehir kethüdaları, küçük yerleşim birimlerinde de köy kethüdaları yerine getirmekteydi. Vergilerin toplanması, askerlik işlerinin yürütülmesi gibi

¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, s.1265.

² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, İstanbul, 1994, s.790.

³ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*, İstanbul, 2002, s.173.

⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s.65-223.

geniş yelpazede birçok işe bakan şehir kethüdarları halkla merkezi hükümetin memurları arasındaki bağlantıyı sağlamaktaydılar. Şehir kethüdarları işlevleri göz önüne alındığında belde halkını temsil etmeleri sebebiyle bu açıdan bir bakıma “belediye reisi” olarak değerlendirilebilir⁵.

Osmanlıdan devralınan en canlı ve fonksiyonel ve daha küçük bir idari birim olan mahallelerde ise mahalle imamları kadının görevlerini yerine getirmekle görevliydi. Sosyal, kültürel ve idari bir birim olan mahalle, Osmanlı idari teşkilatında önemli bir yere sahiptir. Mahalle imamları padişah beratı ile atanmakta olup bu birimlerin yönetiminden kadılara karşı birinci derecede sorumludur. İmamlar, muhtarlık kurumu kurulmadan önce mahalle örgütünde önemli bir konumda bulunmaktaydı⁶. Mahalle sakinlerine salınan vergilerin adaletli bir şekilde paylaşılması ve toplanması işi imamın en önemli görevleri arasındaydı⁷. Genellikle mahallelerde toplumsal ihtiyaçların ve kentsel hizmetlerin görülmesi amacıyla kurulmuş olan avarız akçası vakıfları mevcuttu. Bu vakıflar mahalleliler tarafından seçilen üyeler tarafından yönetilmekteydi. Mahallede gerçekleştirilecek olası bir yangına ilk müdahale için “mahalle tulumbarları” bulunmaktaydı. Mahallede muhtemel yangın durumlarında duruma müdahale edecek tulumbacılar ile güvenliği sağlayacak bekçiler de bulunmaktaydı. Bunların maaşları da mahalleli tarafından karşılanmaktaydı⁸.

Osmanlı taşrasındaki belediye hizmetleri yukarıda özetle ifade ettiğimiz gibi kadı-imam hiyerarşisi temelinde ifa edilmekteydi. Tanzimat'tan önce meydana gelen bazı değişimler Osmanlı idaresinde kadılık kurumunun zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Özellikle II. Mahmut dönemi reformlarıyla ivme kazanan bu durum kadı-imam hiyerarşisini temelinden sarsmıştır. Bunun sonucu olarak kamu yönetiminde kadınların idari fonksiyonları azalmış, güvenlik ve beledi hizmetler ellerinden alınmış, mahalle imamları da yönetici olma vasfını kaybetmiştir. II. Mahmut'un reformlarıyla mahalle ve köylerin yönetim yapısı da değişmiştir. Tanzimat'a gelindiğinde üst yönetici düzeyindeki kadı neredeyse bütün idari görevlerini kaybetmiş, sadece bir şer'i hâkim derecesine inmiş durumdaydı. Kadının bu durumunun aksine mahallelerdeki değişiklik aynı yoğunlukta olmamış ve imamlar mahallelerde tek söz sahibi olmasalar bile belirli bir görev ve yetki sahibi olarak kalmışlardır. 19. yüzyıl reformlarıyla mahalle ve köylerde

⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1974, s.65-76.

⁶ Ahmet Ulusoy, Tekin Akdemir, *Mahalli İdareler Maliyesi*, 2. Baskı, Ankara, 2002, s.125.

⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Sayı.178, Ankara, 2000, s.107.

⁸ Hamit Palabıyık, Şermin Atak, “21.Yüzyıla Giren Mahalle Yönetimi” (Ed. Zerrin Toprak), İzmir, 2000, s.12-13.

muhtarlık teşkilatının kurulmaya başlamasıyla, imama göre muhtar idari anlamda daha yetkili bir yönetici olmuştur⁹.

Kadılık kurumunun yukarıda belirttiğimiz şekilde önem kaybetmesi ile birlikte idari ve beledi hizmetlerin kadınların ellerinden alınması neticesinde belediye hizmetlerinin ifasında başka yöneticilerin bu alandaki boşlukları doldurmaya başladıklarını görmekteyiz. Tanzimat öncesindeki bu değişimlerin neticesi olarak kadılık kurumu zayıflarken idari ve mali alanda da hazine voyvodalıklarının önem kazanmaya başladığını görmekteyiz. Voyvodalığın Osmanlı taşrasında yaygın bir uygulama haline gelmesi ile birlikte taşradaki beledi, güvenlik, askeri ve daha başka hizmetlerin de voyvodalar tarafından ifa edilmeye başladığını görmekteyiz. Bu çalışmada voyvodaların görev bölgelerinde yerine getirdikleri bazı beledi hizmetleri örnekleriyle açıklamaya çalışacağız.

Kentler, sur, pazaryeri, idare binaları, ibadethaneler ve halkın ortaklaşa yararlandıkları fiziki mekânların bulunduğu yapılardan müteşekkildi. Klasik dönemde yerleşim birimlerinde güvenlik, yöneticilerin atadığı subaşılar vasıtasıyla sağlanmaktaydı¹⁰. Galata voyvodası Musli, voyvodalık sınırları dâhilinde bulunan Tophane'nin güvenliğini sağlamak için Osman Beyi 1691 yılında Tophane subaşılığına atamıştı¹¹. XVIII. yüzyıla gelindiğinde vali, voyvoda gibi idareciler gücü oranında kapı halkı beslemekte ve diğer hizmetlerle birlikte her türlü güvenliği de kapı halkı denilen adamları vasıtasıyla sağlamaktaydılar.

Şehirlerde yol, kaldırım, köprü, pazaryerlerinin yapılması, halkın su ihtiyacının karşılanması, hanlara mal getirip götürün tüccarın güvenliğinin sağlanması önemli belediye görevlerinin başında gelir. Tahrip olmuş dini yapılar, han ve hamamların onarılarak yeniden hizmete sunulması, temiz içme suyunun sağlanması, yerleşim birimleri dâhilinde yol, köprü ve kaldırımların yapılması gibi birtakım beledi işlerin voyvodalar tarafından yapıldığını görmekteyiz. 1837 yılında Aydıncık voyvodası, harap olmuş iki hamam ile kasabanın suyollarını onarır şehirde 3 tane de yeni çeşme inşa etmişti. Kasabada kaldırımlarla birlikte yeni bir köprü de yaptırmıştı¹². Diğer voyvodaların da özellikle şehirlere temiz içme suyu getirilmesi ve

⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s.107-108; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu" Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIV / 38, Ankara 2005, s. 48-9.

¹⁰ Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şeriyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi" VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, s. 1276.

¹¹ A. Mesut Birinci, *Galata Şeriyeye Mahkemesi Sicillerindeki Ferman, Berat ve Buyrukların Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 88.

¹² *Takvim-i Vekayi*, defa, 154 (17 C 1253 / 18 09 1837).

çeşme yapılması, şehirde yol ve kaldırım inşası gibi beledi hizmetlere öncelik verdikleri görülmektedir¹³.

1. Zabıtalık Görevleri

Kentteki üretim ve tüketim ilişkileri, esnaf ile reaya arasındaki ilişkilerin sağlıklı olup olmadığının da göstergesidir. Esnaf ile halkın ilişkilerini düzenlemek, bunu düzenleyici yasal tedbirler almak, halkın sağlıklı yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerine rahat ulaşabilmesini temin etmek idarecilerin temel görevlerindendi. Halkın temel ihtiyaçlarının sağlanması noktasında esnaf birtakım yükümlülükler taşımaktaydı.

Bazı temel maddelerin bölgeler arası hareketliliğine sınırlamalar getirilmişti. Bu sınırlama, malın üretildiği bölgedeki reayanın ihtiyaçlarının öncelikli olmasından kaynaklanmaktaydı. Galata'dan başka yerlere hunta, pirinç ve ekme türünden her türlü zahirenin çıkartılması yasaklanmıştı. Bazı gemicilerin, kumanyalarından fazla ekme alarak başka yerlere götürerek sattıkları tespit edilmişti. Daha karlı bir iş olduğu için fırıncı esnafından bazıları da halka ekme satmayarak üretimlerini gemici esnafına tahsis etmişlerdi. Galata voyvodasından, Galata iskelelerinde bulunan gemicilere kumanyalarından fazla ekme ve zahire verilmemesi, gemicilere gizlice ekme veren fırıncıların yakalanmaları istenmişti¹⁴.

Daha ekonomik olmasını temin etmek, koyun ve keçi neslinin azalmasını önlemek amacıyla kuzu ve oğlakların belli bir olgunluğa erişmeden kesilmeleri de yasaklanmıştı. Bütün yasaklamalara rağmen önüne geçilememişti. Galata'da *Ruz-ı Hızır*'dan evvel kuzu veya oğlak kesenlerin tespit edilmesi üzerine, Galata Voyvodasının buna cesaret eden koyun ve keçi sahiplerini şiddetli bir şekilde uyarması, kesip satan ve alanların da yakalanarak şiddetli bir şekilde cezalandırılması istenmişti¹⁵.

Galata'da haffaf¹⁶, çizmeci ve yemenici esnafı yiğitbaşılığının boşalması üzerine diğer birine tevcih edilmesinde Galata voyvodası müdahil olduğu gibi, çarşı ve pazarlarda düzenliliğin sağlanması ile de görevliydi. Adana'daki çarşı ve pazarlarda yeniçeri taifesinden bazılarının izinsiz ve kanuna aykırı olarak alım-satım işlemlerinde bulunarak esnafı rahatsız ettikleri belirtilmekteydi. Bunun üzerine 1743 yılında Tarsus voyvodasına yazılan emirde, voyvodanın Tarsus serdarı ile birlikte hareket ederek yeniçerilerin bu tarz hareketlerinin önlenmesi istenmişti¹⁷.

¹³ *Takvim-i Vekayi*, defa, 116, 154, 163, 171, 179, 199; Kilisli Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932, s. 93-94.

¹⁴ Resul Atilla, *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 1994, s.145.

¹⁵ Atilla, *a.g.t.*, s. 143-4.

¹⁶ "her nevi ayakkabı satan ayakkabıcı için kullanılan tabir", Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1987, 2.baskı.

¹⁷ *Adana Şer'iyeye Sicili*, 17 / 237.

Osmanlı yöneticileri, Osmanlı toplumundaki ekonomik anlamdaki geri kalmışlığı, her türlü eşkıyalık ve toplumsal bozukluğu halkın dini duygularının zayıflamasına bağlamaktaydılar. Bu nedenle her türlü reform çabası *kanun-ı kadime* vurgu ile başlamakta, halkın cehaletinin giderilerek dini duygularının kuvvetlendirilmesi, reyaya dini sorumluluklarının yöneticiler tarafından hatırlatılması talep edilmekteydi. Halkı ve yeniçerileri dini konularda aydınlatmanın adımlarından biri olarak İmam Muhammed'in iki eseri ile Münib Efendinin tercüme ettiği *Siyer-i Kebir*'in matbaa yolu ile çoğaltılarak taşraya gönderilmesi idi¹⁸. Bu kitapların dört nüshasının Diyarbakır'a gönderildiğinden Diyarbakır voyvodası da haberdar edilmişti¹⁹. Vezir, ferik, kadı ve voyvoda gibi idarecilere gönderilen bir fermanda idareleri altında bulunan yerlerde nizamın uygulanmasının üzerlerine bir borç olduğu belirtilerek, Müslüman halktan namaz vaktinde namaz için cami ya da mescide gitmeyenlere, görevlendirdikleri adamlar vasıtasıyla camiye neden gitmedikleri sorularak gerekli cezaların verilmesi istenmişti. Jurnalhanenin her tarafta daha kurulmamış olması, mütesellim, voyvoda ve kadıların her birine maddi imkânlar dolayısı ile Jurnal Kâtibi verilemediğinden adı geçen idarecilerin halen yanlarında bulunan ve nüfus kayıtlarını tutan memurlara kıdem ve maaşları göz önünde bulundurularak maaşlarına ilave edilmesi ve Jurnal Kâtipliği görevinin de kendilerine havale edilerek jurnal defterini tutmaları istenmişti²⁰.

Görüldüğü gibi voyvodalar yönetici olarak buldukları bölgelerde, esnaf ve reaya ilişkilerinin bir düzene bağlı olarak işleminin sağlanması, halk ve esnafın çarşı ve pazarlarda mağduriyetinin önlenmesi, toplumun genel ahlak ve düzeninin korunmasından sorumluydular.

2. İmar ve İskân Görevleri

Bir kentin fiziki yapısı estetik yanının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yapılar, kentte bulunan her türlü kurumsal yapıyı barındıran, kent yerleşiklerinin bireysel ya da ortak kullandıkları mekânlardır. İnsanın gündelik hayatının bir parçası olan fiziki yapıların pratik, öncelikli olarak insanı rahatsız edici bir yapıda olmaması önemlidir.

Önemi dolayısı ile diğer iş kollarında olduğu gibi imar işleri de devletin kontrolü altında idi. Merkezde *Hassa Mimarları* örgütlenmesi ile imar işlerinde çalışanların denetimi yapılmakta, imar edilecek resmi ve

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1301, s. 277-9.

¹⁹ *Diyarbakır Şer'iyye Sicili*, 631 / 35.

²⁰ Halil Erdemir, *1246-1254 Tarihli 183 Numaralı Isparta Şer'iyye Sicili Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995, s.122,138.

sivil bütün yapılar için izin gerekmektedir²¹. Taşrada da imar işleri belirli prosedürlere bağlı olarak işlemekteydi.

Çarşı ve pazarlar, insanların yoğun olarak kullandığı ortak mekânların başında gelir. Buralardaki fiziki yapılanma ile esnafın tutumunun reyayı rahatsız edici olmamasına dikkat edilirdi. Galata çarşısında bazı dükkân sahipleri, dükkânlarının çatı kısımlarını yola doğru uzattıklarından yağmurlu günlerde halkın rahatsız olmasına neden olmuşlardı. Ayrıca kaldırımların üzerine tezgâh açarak kaldırımları kullanıma kapatmışlardı. Bunun üzerine Galata voyvodasına yazılan emirde, yola doğru uzatılmış olan çatıların sökülmesi, insanlara ait olan kaldırımlara esnafın herhangi bir tezgâh veya eşya bırakmasına izin vermeyerek buna uymayan dükkân sahiplerinin hakkından gelinmesi istenmişti²².

Mahalleler, birbirlerini tanıyan, aynı mescitte ibadet edenlerin ikamet ettikleri fiziki mekânlardır. Aynı mahallede yaşayanların birbirlerinden herhangi bir konuda zarar görmeyeceğinden emin olmak istemesi en doğal hakkıdır. Mahallede, insanların bir dereceye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışmanın daha güçlü olması da bu yüzdendir. Aynı mescidi paylaşmanın doğal bir sonucu olarak imam, din adamı sıfatının yanı sıra aynı zamanda mahallenin lideri durumundaydı. Bu nedenle mahallelinin istek ve şikâyetleri ile idarenin mahalleden talepleri genellikle imam aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Bazı kalyon neferlerinin *fesad ve sefahet* için Galata'da ev kiralayarak yerleşmek istemişlerdi. Bunun üzerine Galata Voyvodasının mahalle imamlarını ve halkı, kalyon neferlerinden hiç kimseye ev kiralamamaları konusunda uyarması için emir yazılmıştı²³.

Sürgün veya zorunlu iskân, mahallelerdeki asayişin sağlanması için başvuru önlemlerindi. Antep'te, Çukur mahallesinde Ömer, karısını başka erkeklerle *su-i muşeret*i gerekçesiyle boşamıştı. Kadın ve annesi hakkında voyvoda vekili zina isnadında bulunmuş ve olay mahkemeye intikal etmişti. Mahalledeki imamlar ile mahalle sakinlerinin kadı huzurundaki ifadelerinde zina olayını doğrulamaları üzerine mahkeme ailenin mahalleden çıkarılmaları yönünde karar vermişti. Verilen bu cezayı uygulamak ise voyvodanın görev alanındaydı²⁴.

²¹ Daha geniş bilgi için bkz., Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *TAD*, I/1, Ankara 1964, s. 157-200; Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Tarih Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 1-30.

²² Birinci, *a.g.t.*, s.149.

²³ Birinci, *a.g.t.*, s. 13.

²⁴ Gaziantep Ser'iyye Sicili, 95 / 153'ten nakleden; Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.190.

Toplumdaki dirlik ve düzenin sağlanması, vergi tahsilâtının kolaylaştırılması açısından devlet yerleşik hayattan kopmayı pek olumlu karşılamazdı. Yerini-yurdunu terk ederek başka yerlere göç edenlerden vergileri alınmadığından yükümlülükler yerinde kalan reayaya yüklenmekteydi. Yerini terk edenlerin zorla yerlerine iskân edilmeleri için voyvodalar merkezden uyarılmaktaydılar²⁵. Aşiretlerin iskân edilmesinde bazı voyvodalar görevlendirildiği gibi İstanbul'a yönelik göçlerin önlenmesi için de ciddi tedbirler almaları istenmekteydi²⁶.

Voyvodalardan bazılarının görevde iken yapmış oldukları yapılardan bir kısmı günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. 1635 tarihinde Kilis Voyvodası bulunan Kurt Ağa'nın yaptırmış olduğu ve hala *Kurt Ağa Kastalı* denilen çeşme, o dönemde Kilis'in en güzel suyunu akıtan çeşme olarak bilinmekteydi. 1661'de Kilis'te voyvoda olan Murtaza Ağa halen de kendi ismine izafetle anılmakta olan cami ve civarında bir çeşme yaptırmıştır. Kilis'te 1664 tarihinde voyvoda olan Kör Hüseyin Ağa'nın Hindioğlu mahallesinde yaptırmış olduğu cami ve medrese hala kendi ismiyle anılmaktadır²⁷.

Voyvodalar idarecisi oldukları bölgenin maddi durumu iyi olan eşrafındandırlar. Bundan dolayı 1828 tarihli bir fermanla da belirtildiği gibi tarımsal üretimin artırılması için boş kalan tarlaların yeniden zirai üretime açılması, imkânı olmayanlara tohum, hayvan ve kredi vermeleri istenmekteydi²⁸. Voyvodaların bir nevi banker gibi reayanın yanında olmaları, ekonomik bir büyümeyi beraberinde getirmekteydi. Birçok yerleşim biriminin voyvodalık idaresi altında bulunduğu dönemde ekonomik ve fiziki açıdan oldukça büyüme kaydettiğini görmekteyiz. İleri gelenlerinden birçoğunun XVII.-XX. Yüzyıllar arasında resmi veya gayri resmi olarak bir takım önemli görevler üstlenmiş olan Karaosmanoğlu ailesi, Batı Anadolu'daki kırsal yapıların örgütlenmesi ve dönüşümünde önemli roller üstlenmişlerdir. XVI. yüzyılda Turudlu adlı küçük bir köy olan Turgutlu XVII. yüzyılda gelişerek bir kasaba haline gelmişti. Gelişmişliği dolayısı ile Valide Sultanların hasları arasına ilhak edilerek voyvodalık olarak idare edilmeye başlanmıştı²⁹. İç Anadolu'yu İzmir'e bağlayan ticaret yolunun üzerinde olması, konar-göçerlerin zamanla yerleşerek nüfusun çoğalması gibi etkenlerin katkısıyla gelişimine devam eden Turgutlu, XVIII. yüzyılın ortalarında bir kaza merkezine haline gelmişti. Devletin 1802 yılında Turgutlu voyvodası olarak atadığı Karaosmanoğlu ailesinin en şöhretli üyelerinden biri olan Hacı Pulat'ın

²⁵ *Eğin Şer'iyye Sicili*, 2 / 26 (Eğin kadısı ve voyvodasına yazılan 1824 tarihli emir).

²⁶ *Antakya Şer'iyye Sicili*, 9 / 92 (İstanbul'a göçlerin önlenmesi için Anadolu'daki idarecilere hitaben yazılmış 1776 tarihli ferman).

²⁷ Kilisli Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932, s. 93-94.

²⁸ BOA, Cevdet İktisat, 1338.

²⁹ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.211-213.

voyvodalığı döneminde de kaza önemli gelişmeler kaydetmişti. Hacı Pulat'ın 1780 yılında voyvoda olarak görev yaptığı Menemen de gelişme kaydetmişti. Hacı Pulat Manisa civarında iki köprü, bir çeşme, taşlarla döşenmiş iki yol ve yedi tane kuyu yaptırmıştı. İnşa ettiği yapıların bakımının sağlanması için de 75 parça mülküyle bir vakıf kurdurup gelirlerini yapılara tahsis etmişti. 1806 yılında ölen Hacı Pulat'ın tereke kaydındaki çok değerli olan silah koleksiyonunu da ayrıca belirtmek gerekir. Terekede İmparatorluğun değişik yerlerinden gelmiş çeşitli hediyelerin yanı sıra, İstanbul, Belgrad, Venedik, Arnavutluk, Avusturya ve Polonya'dan gönderilmiş gümüş kakmalı 23 adet tüfek mevcuttu³⁰. Bölgenin önemli yerleşim birimlerinden biri olan Bergama sönük bir durumda iken XVII. Yüzyılın sonlarında Karaosmanoğlu ailesinden Hacı Ömer Ağa'nın Bergama'ya voyvoda atanması ve ailenin bir kolunun burada tesis edilmesiyle yeniden gelişme kaydederek 300 kadar Ermeni, 300 Yahudi ve 3000 kadar Rum ile birlikte geriye kalanı Müslümanlardan oluşan yaklaşık on beş bin nüfusu olan mamur bir kasaba hale gelmişti³¹.

Yerleşim birimlerinin mamur olması, halkının iskân etmesi hem vergi hem de genel güvenlik açısından önem arz etmekteydi. Daha önceleri mamur olan Mihaliç kazası, gelip geçenlerin ve hükümetin tekâlifinin çokluğuna tahammül edemeyen ahalisinin kimisi firar ve kimisi de vefat ettiğinden dağılmıştı. 1830 yılında eski mamur haline gelmesi için kazanın yeniden tesisine başlanılmıştı³². Vergiler ve borçları nedeniyle yerini terk edenlerin gerektiğinde zor kullanılarak tekrar yerlerine yerleştirilmelerine çalışılması, borçlarını ödemeleri için bir mühlet verilmesi istenmekteydi³³.

Tarımsal ekonominin geliştirilmesi konusunda çabaları olan voyvodaların imar faaliyetleri, daha çok reayanın ortak kullanımına hizmet eden yol, köprü, hamam, cami ve çeşme gibi yapıların inşasıydı. Kütahya'nın Gediz kazası civarındaki Borbölük adlı yerin kaldırılması zamanla bozulduğundan gidip gelen insanların sıkıntı çekmelerine neden olmaktaydı. Gediz voyvodası Ahmet Hulusi ile kaza Müderrisi olan Mehmet Ali'nin gayretleriyle kaldırılmalar baştanbaşa yenilenmişti³⁴.

Aydıncık'ta, iki hamamın ve şehre su taşıyan kanalların bozulması üzerine halk sıkıntıya düşmüştü. Aydıncık voyvodası Abdülaziz Ağa suyolları ile hamamlardan birini tamir ederek halkın hizmetine sunduğu

³⁰ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar*, Ankara 1997, s.36, 175.

³¹ Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları, XVIII-XIX. Yüzyıl*, İzmir 1957, s. 29-53; Esin Özcan, *Bergama'nın Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990, s. 34.

³² BOA, Cevdet Dâhiliye, 2643.

³³ *Antakya Şer'iyye Sicili*, 9 /58, 81 (Antakya kadısı ve voyvodasına yazılmış 19 Z 1189/10 Şubat 1776, 11 Ra 1190/30 Mayıs 1776 tarihli buyruğular).

³⁴ *Takvim-i Vekayi*, defa, 116 (14 B 1251 / 05 11 1835).

gibi şehre bir saatlik mesafeden yeni bir şebeke ile içme suyu getirmişti³⁵. Halkın kendisinden memnuniyeti dolayısı ile voyvodaliğe devam eden Abdülaziz Ağa iki yıl sonra diğer hamamı da tamir ettirerek hizmete sunmuş, daha önce şehre bir saat uzaklıkta bulunan Delikli Taş adlı mahalden getirmiş olduğu suyu dağıtmak için dört adet yeni çeşme inşa edip eski çeşmelerin suyollarını yenilemişti. Dini köyü yakınlarındaki derenin üzerine yeni bir taş köprü inşa ettiği gibi bir de köprücüyü tayin etmişti. Köprü ile bağlantılı olarak kasabanın kaldırımları ve Akçapınar köyünde harap olan mescidi tamir ettirmişti. Hamamlı'da harap olan suyollarını tamir ettirdikten sonra köyde yeni bir okul yapmıştı. Zeytincilikle uğraşılan Hamamlı'da bir yağhane, iki zeytin kuyusu, Ardanlı'da da boya kuyuları açtırmıştı. Ardanlı'da, üç yüz elli zeytin ağacı ile iki bini aşkın dut ağacı olan bahçe ve Düzlü'de otuz dönümden oluşan iki bağ satın alarak İstanbul'daki Selimiye, Seyyid Ahmet en-Neccari tekkelerine mevlit ve mesnevihanlık, Aydıncık'ta bozulan çeşmelerin tekrar yapılması için yapılacak masraflarda kullanılmak üzere vakf etmişti. Beypazarı'nda çıkan bir yangın sonucu yanan Mercanlı Camisi ile zamanla kullanılamaz hale gelen bir mescidi de Beypazarı voyvodası Selim Bey yeniden inşa etmişti³⁶.

Türbe ve mezarlıkların bakımı, camilerin iç tezyinatının yapılması, şehir merkezindeki dar yolların genişletilmesi, köprü ve tabyaların yapım-onarımı, kütüphane yapılması gibi inar ve hizmetler voyvodalar tarafından yapılmaktaydı³⁷. Saruhan voyvodası Balıkpazarı mevkiinde bir saat kulesi yaptırarak saatçilik ilmine aşına bir ustayı da *muvaakkithaneci* olarak atamıştı³⁸.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Adana Şer'iyye Sicili, 17 / 237.

Antakya Şer'iyye Sicili, 9 / 58, 81, 92.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet İktisat, 1338. Cevdet Dâhiliye, 2643.

Diyarbakır Şer'iyye Sicili, 631 / 35.

³⁵ *Takvim-i Vekayi*, defa, 116 (14 B 1251 / 05 11 1835).

³⁶ *Takvim-i Vekayi*, defa, 154 (17 C 1253 / 18 09 1837).

³⁷ *Takvim-i Vekayi*, defa, 171 (selh-i C 1254 / 09 1838), defa, 179 (3 Ra 1255), defa, 199 (26 Ra 1256); Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar*, Ankara 1997, s. 33.

³⁸ *Takvim-i Vekayi*, defa, 163 (11 M 1254 / 06 04 1838); Aydın yöresinde Cihanzade ailesi üyelerinin voyvodalık ve ayanlık döneminde inşa ettikleri yapılar için bkz; Ayda Arel, "Aydın ve Yöresinde bir Ayan Ailesi ve Mimarlık: Cihanoğulları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul 1998, s. 184-221.

Eğın Şer'iyye Sicili, 2 / 26.

Kronikler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1301, s. 277-9.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi, Defa, 116, 154, 163, 171, 179, 199.

Kitap ve Makaleler

ATTİLA, Resul, *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 1994.

AREL, Ayda, "Aydın ve Yöresinde bir Ayan Ailesi ve Mimarlık: Cihanoğulları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul 1998.

BİRİNCİ, A. Mesut, *Galata Şeriyeye Mahkemesi Sicillerindeki Ferman, Berat ve Buyruğuların Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 88.

BAYATLI, Osman, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları, XVIII-XIX. Yüzyıl*, İzmir 1957.

ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, İstanbul, 1994.

ERDEMİR, Halil, *1246-1254 Tarihli 183 Numaralı Isparta Şeriyeye Sicili Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 1265-1274.

EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

ERYILMAZ, Bilal, *Kamu Yönetimi*, İstanbul, 2002.

ESİN, Özcan, *Bergama'nın Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

İLGÜREL, Mücteba, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şeriyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 1276-1281.

KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987.

KİLİSLİ Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul 1932.

- NAGATA, Yuzo, *Tarihte Ayanlar*, Ankara 1997.
- ORHONLU, Cengiz, “Şehir Mimarları”, *Tarih Araştırmaları, II*, İstanbul 1981.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, TTK Yayınları, Sayı.178, Ankara 2000.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1974.
- PALABIYIK, Hamit, Şermin, Atak, ’’21.Yüzyıla Girerken Mahalle Yönetimi’’ (Ed. Zerrin Toprak), İzmir, 2000.
- SEZER FEYZİOĞLU, Hamiyet; Selda KILIÇ, “Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV / 38, Ankara 2005, s. 31–53.
- SAMİ, Şemsettin, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1987, 2.baskı.
- TURAN, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *TAD, I/1*, Ankara 1964, s. 157–200.
- ULUSOY, Ahmet, Tekin Akdemir, *Mahalli İdareler Maliyesi*, 2. Baskı, Ankara, 2002.